

УДК 811.163.4'373"19/20"

**ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ
В СЕРБСЬКІЙ, ХОРВАТСЬКІЙ ТА БОСНІЙСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ
кіця ХХ–початку ХХІ ст.**

Людмила ВАСИЛЬЄВА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології*

У статті розглядаються інноваційні процеси в сербській, хорватській, боснійській лексиці, зумовлені позамовними та соціолінгвальними чинниками. Вони аналізуються в зазначених мовах на рівні сучасної норми і порівнюються з тенденціями, які попередньо діяли в сербсько-хорватській нормі.

Ключові слова: сербська, хорватська, боснійська лексика, позамовні чинники, соціолінгвальні чинники, мовна норма.

Розвиток лексики сербської, хорватської боснійської мов відбувається в межах однієї діасистеми, реалізація норми якої, а також назва самої діасистеми попередньо позначалися однією назвою – “сербсько-хорватська/хорватсько-сербська”. Після виходу з функціонування на початку 90-х років ХХ ст. сербсько-хорватської мови як стандартної реалізації діасистеми почали діяти окремо боснійська, сербська, хорватська мови як її три стандартні реалізації. Базуючись переважно на штокавиці, вони замінили колишній сербсько-хорватський стандарт.

Вихід з функціонування сербсько-хорватської мови логічно впливав з наявності в ній двох виразних варіантів – сербського (белградського) і хорватського (загребського), а також боснійсько-герцеговинського і чорногорського різновидів, теоретичне обґрунтування яких вперше було представлено Д.Брозовичем 1970¹ р. і ним же модифіковане 1985 р.² З приводу їх існування в межах єдиної норми Й.Баотич слушно за-

¹ Brozović D. O nazivu jezika Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca // Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa 5–6. Sarajevo: Dom štampe, 1984. S.351.

²У загальних рисах теоретична концепція Д.Брозовича щодо варіантів зводиться до таких положень: сербсько-хорватська мова існує як діасистема південнослов'янських діалектів; у цій діасистемі на основі новоштокавиці розвинулася абстрактна модель стандартної мови, яку можна трактувати як код; у ній сформувалися конкретні різновиди – поляризовані сербський і хорватський варіанти, а також специфічні різновиди мови у Боснії і Герцеговині та в Чорногорії: Brozović D. O nazivu jezika Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca. S.351–356. Таким чином, Д.Брозович вказав на існування в межах сербсько-хорватської стандартної мови чотирьох реалізацій, диференціація яких пов'язана з історичними та соціолінгвальними чинниками. Принагідно зазначимо й те, що діалектна основа мов Боснії і Герцеговини, Сербії, Хорватії та Чорногорії у процесі формування відзначалася низкою специфічних рис. Але існування єдиної сербсько-хорватської норми вплинуло на мови цих регіонів, через що вони значно більше подібні між собою, ніж були б, якби їхній розвиток проходив окремо, як це відбувалося до ХІХ ст. Новоштокавське фольклорне койне стало основою стандартної мови боснійців, сербів, хорватів і чорногорців у ХІХ ст. Воно було вже значною мірою спеціалізованим і пристосованим до вираження реалій, властивих фольклору.

значив, що мовні реалізації в межах однієї сербсько-хорватської мови становили стандартні мовні варіанти однієї мови і на рівні абстракції, і на рівні літературної норми до того часу, поки існувала спільна норма й така мовна політика, яка не ставила варіанти над стандартом загалом, а визнавала рівноправність мовних фактів учасників мовної комунікації³. Зазначимо також, що в лінгвістиці встановився погляд на боснійсько-герцеговинську реалізацію сербсько-хорватської мови як на нейтралізований варіант. Натомість, белградський та загребський варіанти вченими визначалися як поляризовані.

Кожна з новоутворених стандартних мов (попередньо варіантів) становить нерозривну єдність сталого і змінного, статичного та динамічного, тобто, за А.Єдлічкою, перебуває в стані динамічної рівноваги. У цій розвідці зосередимося на деяких особливостях, що простежуються в досліджуваних мовах на лексико-семантичному рівні. Власне цей рівень у час стабілізації мовного стандарту зазнає найбільш помітних трансформаційних процесів, спричинених зовнішніми умовами функціонування мов (мовна ситуація, утворення сепаратної норми, мовні контакти, взаємовплив), а також внутрішніми механізмами (аналогією, тенденцією до компресії висловлювання, виникненням нових синтагматичних зв'язків слова, що впливають на лексико-семантичні перетворення тощо).

Словниковий склад сербської, хорватської, боснійської мов з періоду формування їх сепаратних норм зазнає ревізії відповідно до вимог часу, а також під впливом пуристичних тенденцій в оцінюванні норми. Якщо в сербсько-хорватській нормі існувала тенденція до уніфікації на користь явищ, які належали белградському варіанту мови, то в даний час у досліджуваних мовах діє активний процес дистанціювання від колишньої норми на користь автохтонних засобів, від яких попередньо відмовлялися чи визнавали їх діалектними або місцевими.

Без сумніву, лексичні ряди досліджуваних мов, як, зазвичай, і інших, збільшуються за рахунок 1) лексичних та семантичних неологізмів (*радник* – попередньо людина, яка виконує фізичну працю, сьогодні – будь-яка людина, що працює – вжи-

---

З огляду на це, можливість еволюції для цього койне була обмеженою. Обмеження стосувалися й розмовних різновидів на основі цього койне й у тих випадках, якщо вони розвивалися у містах. Народний характер мовних різновидів перешкоджав їх швидкій реадптації та інтелектуалізації, а для їхнього природного поступового розвитку часу не було. У лексичному плані новоштокавське фольклорне койне виявилось також не найліпшим претендентом на основу літературної мови – воно мало значний надлишок лексики у сферах, не важливих для літературної мови, але йому бракувало життєво необхідних для неї засобів. Цю спадщину новоштокавське фольклорне койне й передало мові, яка утворилася на його основі. З огляду на фольклорне походження, койне не містило достатньої кількості належних засобів, щоб задовольнити всі необхідні галузі життя тогочасного суспільства. І прогалини в об'єднаній мові дуже швидко почали заповнюватися турцизмами (В.Караджич і його послідовники не сприймали турцизми як чужі слова, оскільки вони були складовою частиною народної мови). Їм надавалася перевага перед церковнослов'янськими і росіянізмами, а також іншими запозиченнями: мадяризмами, романізмами, германізмами тощо. Через нестачу автохтонних мовних засобів новоштокавського фольклорного койне сербсько-хорватська мова з самого початку свого існування потребувала не лише туризмів – зважаючи на відмінності в традиціях та розвитку східної (орієнтальної) та європейської цивілізацій, вони не стали адекватною заміною інших запозичень у всіх сферах. Отож, сербсько-хорватська мова поповнювалася й іншими чужими словами: германізмами, англіцизмами, романізмами тощо. До неї повернулися і росіянізми і церковнослов'янськи. Ці мовні факти, запозичені вже на рівні сербсько-хорватської мови, сприяли їй подальшій уніфікації. Уніфікацію також спричинило те, що колишні автохтонні місцеві мовні факти чи елементи різних мовних рівнів, запозичені попередньо окремо кожною із зазначених мов, ставали діалектними або місцевими явищами, щоб значно пізніше і лише в незначній кількості перетворитися на кодифіковані варіантні дублети.

³ Baotić J. Standardni srpskohrvatski jezik, norme i varijante // Književni jezik. Br. 13/1. Sarajevo, 1984. S.112–119.

вається в усіх досліджуваних мовах); 2) відроджених чи актуалізованих слів⁴ (*жупанија* – вживається в усіх досліджуваних мовах), 3) запозичень з інших мов (*рекет*, зі звуженим значенням “вимагання грошей” – вживається в усіх досліджуваних мовах), 4) внутрішньомовних запозичень – діалектизмів, професіоналізмів, термінів тощо: *spržva* (хорв.), *банка* (*органа*), *метастазирати* (метафор.) – вживається в усіх досліджуваних мовах), 5) деривації *sponzor* – *sponzorirati*, *sponzorica* (хорв.; порівн. в серб. – *спонсорисати*) тощо.

У мовах тривають процеси перегрупування ядерних і периферійних лексичних елементів. Зокрема, відійшли в минуле цілі ряди слів і складних назв, пов’язані з ключовим словом *самоуправљање*, яке мало виразну офіційну і соціалістичну конотацію⁵, а також низка слів, пов’язаних з висловом *удружити рад* (в СФРЮ існувало спеціальне трудове законодавство “Закон о удруженом раду”) та низка інших політичних та політико-економічних термінів: *управни одбор*, *раднички савез*, *Централни комитет*, *месна заједница*, *братство-јединство* тощо, які вживалися на теренах усієї Югославії⁶. Розпад Югославії і з огляду на це виникнення певних національних і політичних непорозумінь зумовили появу, зокрема, в сербській мові, низки неологізмів: *етничко чишћење*, *србождер*, *Србославија*, *суживот*, актуалізованих слів: *четник*, *усташи* (від них новотвори – *србочетник*, *усташиоид*), *балија*, *муџахедин*, *косовизација*. Поява таких неологізмів у сербській (а ці чи подібні слова трапляються і в боснійській, і хорватській мовах), як у будь-якій іншій мові, політично мотивована, і з нормалізацією стосунків у регіоні ця лексика, безумовно, відразу після своєї появи відходить з центру на периферію вживання, фіксуючись, здебільшого, насамперед періодичними виданнями.

І все ж, головною особливістю досліджуваних мов, а також їхньої лексики, як вже зазначалося вище, є те, що вони вноормувалися в межах однієї діасистеми і були варіантами однієї мови, що, безумовно, сприяло взаємопроникненню лексичних одиниць з одного варіанту до другого. З огляду на це, сконцентруємо увагу саме на таких лексичних явищах, які є дотичними до цієї специфіки, а також на низці інновацій в лексико-семантичній системі, зумовлених виокремленням сербського, хорватського і боснійського стандартів. З цього приводу цікавою є, насамперед, проблема функціонування слів, які в науковій літературі називають “сербізмами” та “кroatизмами” (у хорватській – сербізмів, в сербській – кроатизмів)*. У даному випадку нас, передовсім, цікавить оцінка таких мовних явищ самими носіями мов.

У сучасній сербській мові активно вживаються кроатизми, які можна розподілити на кілька різновидів⁷. До *першого* відносять такі, що майже втратили ознаки кроатизмів: *брџка*, *дџуст*, *вџило*, *учинак*, *урџај*, *тџџај*, *здрџавство*, *пџтрага*, *латица*,

⁴ У сучасному мовознавстві такі лексеми мають різні назви: відроджених (Ю.Шевельов), реактивованих (Л.Мацько, М.Дудик), ревіталізованих (А.Капуш), внутрішніх входжень або внутрішніх неологізмів (Д.Мазурик), актуалізованих слів (Л. Ферм, О.Дуліченко, Л.Струганець). Останній термін, уважасмо, найбільш вдало відбиває сутність цього явища.

⁵ *Клајн И.* Лексика // Српски језик на крају века. Београд, 1996. С.54.

⁶ Див. про таку лексику детально: *Васильєва Л.П.* Розвиток сербохорватської суспільно-політичної лексики // Проблеми слов’янознавства. Вип.27. 1983. С.93–97; *Васильєва Л.П.* Нове в сербохорватській суспільно-політичній лексиці // Проблеми слов’янознавства. Вип.29, 1984. С.74–84.

* Контакти на лексичному рівні відбувалися і в попередні періоди розвитку сербсько-хорватської мови.

⁷ Зазначений розподіл, пов’язаний, передовсім, зі ступенем засвоєності лексем та частотою їх вживання, проведено сербським лінгвістом І.Клајном: *Клајн И.* Лексика // Српски језик на крају века. Београд, 1996. С.39–41

*сврѣтїиште, језикослѡвац, темельит, најавити, наводно, одвећ*⁸ та ін. *Другий*, значно численніший різновид, становлять слова, які носії сербської мови продовжують вважати хорватськими (І.Клайн називає це “хорватським акцентом”), але ці лексичні одиниці „вживаються в Сербії без великого спротиву”⁹. Вони, зазвичай, мають сербські синоніми, частина з яких виходить з ужитку, особливо турцизми чи германізми (синоніми подаємо в дужках): *мучнїна (гѣћѣње), унала (запалење), прѣхлада*, а також *прехладити се (назѣб, назѣпсти), рѣсвѣта (осветљење), прїгода (прїлика), туђица (странѧ рѣч), пѡсуда (суд), одгој (васпїтѧње), заговѡрнїк (пѡбѡрнїк), ступањ (степен), ћутња* (від хорв. *ћутња*) (*ћутѧње*), *дѡјам (утисак), некретнїна (непокретнѧ имѡвина), нѣбодѣр (ѡблакодѣр), смѣће (ћубре), плѣс ѡгра), хїр (ћѣф, кѧприц), дрѧгуљ (дрѧгї кѧмѣн), зубѡр (зубнї лѣкѡр), кѡнобѡр, конобѡрица (кѣлнѣр, кѣлнерица), одгѡдити (одлѡжити), нѧпѡкон (нѧјзад), у пѡводу (пѡводом), пѡпут (кѡ), нѧкон (пѡслѣ), нѧкон штѡ (пѡшто)* та ін. Деякі з цих слів не мають справжнього “сербського” еквівалента, наприклад: *тестенїна, нѧзор, глѧсило, поузеће, водокѡтлић*, а також *вїкендица, кѡфїћ* (та інші неологізми з тим самим суфіксом – *крїмић, ѡбуић, пѡрнїћ*¹⁰ (лише до хорватського *цртић* є синонім *цртѧч*), *дѡјмити се, заговѡрати (нѣшто), утерати, утерївати (дѡгове) приуїтити* (майже завжди з давальним відмінком займенника “себи” як заміною хорватської ненаголошеної форми *si*, якої в сербській мові немає)^{*}. Хорватське *електрѧна, гидроелектрѧна, термоелектрѧна* майже витіснило сербську назву *електричнѧ (гидроелектричнѧ, термоелектричнѧ) центрѧла*, а *топлѧна* немає заміни; вживається і *плїнара, плїнскї* (напр., *плїнскѧ свѣтлѡст, плїнскї штѣдњѧк* як похідні від іменника *плїн*, але сам іменник *плїн* у Сербії використовується рідше, ніж *гѧс*)¹¹.

До цього різновиду належать і лінгвістичні терміни, прийняті з метою уніфікації Правописом 1960 р.: *зѧрез, вѣзник, твѡрба рѣчи* (а також прикметник *твѡрбенї*) замість тодішніх *зѧпѣта*¹², *свѣза, грѧћѣње рѣчи*)^{*}. Ці терміни вже тривалий час функ-

⁸ Щодо всіх цих слів важко з упевненістю стверджувати, що вони хорватського походження, але І.Клайн відніс їх до цієї групи, зазначаючи, що такими їх вважали “консервативні” носії сербської мови перед Другою світовою війною (Клайн І. Лексика. С.40). Ці слова трапляються в праці лінгвіста Р.Бошковича, серед одиниць, які носіями сербської мови визначалися як кроатизми: *Бошковїћ Р.* О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога језика // Одабрани чланци и расправе. Титоград, 1978. С. 45–48.

⁹ Клайн І. Лексика. С.40.

¹⁰ За допомогою суфікса *-ић* у сербській мові утворилося доволі багато неологізмів: *дѡјмић* (магазин), *југић* (авто), *мнїић* (спідниця), *хамбїић* (гамбургер), *хитић* (хіт), *класић* (однокласник), *наркић* (наркоман), *хѡмић* (гомосексуаліст) та ін. Однак, на думку Р.Бугарського, він усе ж не належить до найпродуктивніших суфіксальних засобів сербського словотвору: *Бугарски Р.* Жаргонизација у творби рѣчи // Научни састанак слависта у Вукове дане 26. Београд, 1997. С. 303.

^{*} Стосовно використання сербами слова *приуїтити себи*, ми звернули увагу, що під час його вживання, зокрема в Белграді, серби подекуди зазначають: “Як кажуть хорвати...”

¹¹ Клайн І. Лексика. С.40.

¹² Стосовно пари синонімів *зѧрез – зѧпѣта* Б.Станкович вважає, що сербський термін російського походження *зѧпѣта* незаслужено замінили 1960 р. словом *зѧрез*: *Станковић Б.* О положѧју црквенословенѧзама и русѧзама у српском књижѣвном језику // Научни састанак слависта у Вукове дане. 1996. Књ.25/2. С.381. При цьому зазначимо, що в Правописі сербської мови видання 1994 р. перевага надається терміну *зѧрез*, а не традиційному сербському терміну російського походження *зѧпѣта*: *Пешикан М, Јерковић Ј., Пїжурїца М.* Правопис српског језика. Нови Сад, 1995. С.153.

^{*} Ці та деякі інші хорватські слова в сербській мовній практиці відповідно до положень новосадської угоди мали сприяти зближенню мов.

ціонують при викладанні в школах Сербії, як і слово *центиметар* (*центілітар*) замість попередньо існуючих *сантіметар*, *сентілітар* – його прийнято з метою надання переваги латинській вимові над французькою¹³. Нагадаємо також про рішення Комітету радіо-телебачення Белграда від 1984 р. прийняти пропозицію групи лінгвістів: у назвах точного часу слово *час* замінити на слово *сат*¹⁴.

Наступним, *третім*, різновидом є кроатизми, які рідко вживаються сербами: *појаснити*, *ізнїмно*, *недвојбено*, *даначе*, *дочим*, *не́том*, *дї́ьем*, *те* (під час перелічування), *рѝзина*, *бўдўћи да*, *дѝкторица*, *їсприка*, *судиѝник*¹⁵, *на́тукница*, *ізнїмка*, *станѝвит*, *дсебўжан*, *двојити*, *двојба*, *дочим*, *ду́лити*, *устврѝдити*, *пѝнувати* та ін. Їх хорватська належність безсумнівна, деякі з цих слів навіть не всім сербам зрозумілі¹⁶. Однак усі вони взяті з белградських газет і журналів останніх років, причому з публікацій лише сербських авторів. Отже, у період існування спільної мови сербів та хорватів проникнення в неї хорватської лексики* було доволі інтенсивним і до сьогодні залишило слід у “традиційно відкритому (для запозичень) сербському варіанті”¹⁷.

І все ж, це не дає підстав стверджувати, що за часів об’єднаної мови для проникнення кроатизмів у сербський варіант мови не було ніяких внутрішніх перешкод. Велика кількість загальноновживаних хорватських слів – *kōlodvōr*, *blāgdan*, *zrāk*, *glēde*, *tvrtka*, *žūrno*, *nāzočan*, *jūha*, *tjēdan*, *glāzba*, *vlāk*, *ūvjet*, *īskati*, *ūhititi*, наприклад, хорватські назви місяців: *sijēčanj*, *vēljača*, *ōžujak*, *trāvanj*, *svībanj*, *līpanj*, *srpanj*, *kōlovōz*, *rūjan*, *līstopād*, *stūdenī*, *prōsinac* та ін. – завжди сприймалися носіями сербської мови як чужа лексика, хоча ці лексеми їм загальнозрозумілі.

У процесі дослідження нами виявлені дві тенденції, пов’язані зі ставленням носіїв сербської мови до кроатизмів. Перша полягає в тому, що кількість слів із щойно зазначеної групи лексики, тобто, загальноновживаних хорватських, за останні вісімдесят років штучно збільшується часто політично мотивованими (на нашу думку, не завжди науковими) твердженнями, начебто одне слово, наприклад, *домовина*, – хорватське¹⁸, а інше, наприклад, *ѝтаѝбина* – сербське. Друга тенденція пов’язана з тим, що серед носіїв сербської мови простежується більший опір хорватській формі того слова, якщо існує його сербський відповідник, аніж у випадку, коли йдеться про різні

¹³ Клајн И. Лексика. С.41

¹⁴ Дехто сприйняв це рішення як нав’язування сербській мові ще одного кроатизму, що викликало бурхливу реакцію серед сербської громадськості, хоча лінгвісти пояснювали цей факт частим вживанням слова *сат* у розмовному мовленні сербів: *Пешикан М.* Око часа и сата // Наш језик. 1985. Књ.11. Св.4/5. С.273–275.

¹⁵ Стосовно слова *судиѝник* П.Николич зазначає, що в правописі 1993 р. видання Матиці сербської зафіксовано й екавську форму лексеми *судиѝник* – *судеѝник*. Вживання і першої, і другої форм у сучасному сербському стандарті, на думку вченого, не є правомірним з огляд на “неприродний” спосіб їх утворення. П.Николич також висловлює критичне ставлення до так званої “загребської мовної фабрики”: *Николић П.* Ружење српског језика. Београд, 1999. С. 66–67).

¹⁶ Наводячи перелік таких хорватських лексем, виявлених у процесі дослідження сербської періодики, і зачислюючи до цієї групи слова *текућина*, *урѝта*, *светѝназор*, *жгѝровица*, *непѝтворен*, *посѝдити*, *надѝместити*, *опѝнашати*, *устврѝдити*, І.Клајн стверджує, що вони не зрозумілі для мовців-сербів з нижчим рівнем освіти (“скромнијег образовања”): *Клајн И.* Лексика. С.41

* Відповідно, сербська лексика проникла і в хорватський варіант.

¹⁷ Клајн И. Лексика. С.41.

¹⁸ Кардинально протилежний погляд на належність цього слова, а конкретніше – підтвердження того, що воно вживалося в обох варіантах сербсько-хорватської – міститься в праці М.Шипки, опублікованій ще за існування сербсько-хорватського стандарту (1987 р.): *Šipka M.* Književnojezička politika i jezička kultura // Jezički savjetnik. Sarajevo, 1987. S.125–140. Див. також працю: *Клајн И.* Лексика С.41.

лексеми. Це, наприклад, трапилося з формами *Ускрс*, *ускришьї*, які обов'язково заміняються на *Вàскрс*, *вàскришьї*, а також зі словами *òпћї/òпитї*, *пòсјет/пòсета*, *кèмија/хèмија* та ін. І все ж, як нам вдалося виявити, зокрема, з матеріалів сучасних сербських періодичних видань, ставлення до хорватських слів у носіїв сербської доволі толерантне. Опір хорватському впливу на сучасний сербський стандарт чинять, головню, лінгвісти¹⁹.

Для сучасної хорватської мовної ситуації характерний значний спротив існуючим у мові сербським словам чи сербським словотворчим компонентам, які з'явилися в ній за час існування спільної мови. При цьому деякі з них притаманні штокавиці (новоштокавиці), тому стверджувати, що вони є лише сербськими, немає підстав. Зокрема, у хорватській мовній практиці безпідставно зменшилася частота вживання слова *hiljada*. У мовній традиції хорватів воно, зазвичай, вживалося паралельно зі словом *tisuća* лише на іншому, переважно нижчому, стилістичному рівні²⁰. Однак з огляду на попередню мовну політику стосовно лексики перевага надавалася лексемі *hiljada*, а слово *tisuća* навіть деякий час було заборонено вживати, зокрема, в передачах загребського радіо²¹. Оскільки *hiljada* – єдине слово з цим значенням у сербській мові, у широких верствах хорватського суспільства у слова з'явилася нова негативно-оцінна семантика. Поширилися безпідставні твердження, що лексема *hiljada* з'явилася в Хорватії в югославську епоху, внаслідок чого хорвати почали її уникати. Така реакція зменшує виражальні можливості мови й ускладнює розуміння мови хорватської літератури, де подані обидві лексеми. На нашу думку, нераціональна, нічим не обгрунтована мовна упорядженість може суттєво зашкодити мові.

Серед хорватів побутує думка, що всі русизми та турцизми (арабізми) проникли в хорватську мову під тиском сербської, через що багато хорватів заперечує їхнє право на існування. Однак насправді в хорватській мові, незалежно від сербської мови, відбувалися процеси нормування, розроблявся власний стандарт, запозичалися деякі необхідні мові слова. У світлі цього описана ситуація з турцизмами: деякі з них є належністю лише сербської, а деякі – лише хорватської або переважно хорватської: *deva*, *kat* та ін. Якщо ж вони спільні для обох стандартів, то розрізняються фонетично (*mahàla* : *màla*) або за формою (*hàtmāl* : *àmalin*), але найчастіше в обох стандартах їм приписується різний стилістичний статус²². Стосовно русизмів зазначимо, що наші спостереження за суспільно-політичною лексикою сербсько-хорватської мови за матеріалами сербських і хорватських газет і журналів повоєнного періоду показали, що запозичення з російської позначали переважно реалії колишньої радянської чи соціалістичної дійсності: *sovhoz*, *stahanovac*, *polibiro*, *kulak*, *uravnilovka*, *perestrojka* та ін.²³, а також специфічні російські предмети, одяг, їжу, напої, грошові одиниці: *balalajka*, *valjenke*, *pirog*. Русизми потрапляли і в сербську, і в хорватську мови, а також в інші мови колишньої Югославії* безпосередньо з російської (*votka*, *rubalj/rublja*)²⁴, а не через мову-посередник (наприклад, у хорватську чи в словенську мову через сербську

¹⁹ Див., зокрема: *Николић П.* Ружење српског језика. Београд, 1999.

²⁰ *Brozović D.* Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme // *Jezik*. 1998. Br.5. S.166.

²¹ Там само.

²² *Brozović D.* Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme // *Jezik*. 1998. Br.5. S.166.

²³ *Клајн И.* Творба речи у савременом српском језику. Београд, 2002. С.98. Такој ж думки дотримується і сербський лінгвіст Б.Станковић: *Станковић Б.* О положају црквенословенизма и русизма у српском књижевном језику // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 1996. Књ.25/2. С.381.

* Наприклад, у словенську і македонську мови.

²⁴ *Станковић Б.* О положају црквенословенизма и русизма...С.381.

мову-посередник), оскільки цьому сприяли контакти між Радянським Союзом (Росією) та Югославією, до складу якої входили Сербія, Хорватія та її інші колишні республіки²⁵.

Натомість, боснійські мовознавці вважають турцизми визначальною лексичною рисою сучасної боснійської норми (йдеться і про арабізми та персизми, які потрапили в боснійську через посередництво турецької). Турецькі запозичення функціонують у регіоні з часів турецького панування (з кінця XV ст.). Низка таких слів, зокрема, *čizma, dūhān, džep, čarapa, kàlup, čèkić, rāpuče, pātūk, tōp, šècer, limūn, kāt* та інші – і сьогодні не мають лексичних відповідників і в хорватській та сербській мовах²⁶. Значені мови засвоїли також турцизми, пов'язані з проникненням на терени цих регіонів східної кухні (*baklava, čevap, kajgana, lōkum, bóza, bēstilj* та ін.). Боснійська ж мова має значно більше запозичень з турецької, а її носії, порівнюючи її з іншими слов'янськими мовами, вважають їх "оригінальною особливістю власної мови"²⁷.

У сучасному боснійському стандарті вживається три головні різновиди турцизмів. Перший становлять слова, які не мають інших відповідників при називанні предметів і явищ оточуючої дійсності (окрім наведених вище, ряд інших запозичень з турецької, які стали належністю сербського та хорватського стандартів, вживаються також у боснійському, причому кількість таких слів в боснійському стандарті значно більша, і всі вони фіксуються лексикографічними виданнями²⁸). Це, наприклад: *bàkar, čèlik* (назви металів), *ibrik, džezva, dūgum, sinija, tēpsija* (господарські назви), *senàbija, zerdèlija, dūd, jeribasma, fūstuk fūnduk* (назви фруктів), *ćurak, jèlek, šèlvāre, fēs, fisèkrije, fèrendža* (назви одягу та взуття) тощо. До другого різновиду належать турцизми, яким можна знайти заміну, але вона не є рівноцінною й адекватною, оскільки слова в парах розрізняються семантично, наприклад: *jōrgan-pokrīvāč, čāršija-třg, bārut-eksplozīv, jūfka-kōra* тощо²⁹. До третього різновиду зачисляють турцизми, пов'язані з релігійним життям мусульман, назви привітань та мусульманських релігійних звичаїв, а також мусульманські імена: *bismilla, Allah, bajram, salam alejk, mašallah, farz, Alija, Akif, Azra*. Для сербської чи хорватської мов вони є екзотизмами. І.Смаїлович зазначає, що таких мусульманських слів є близько 3 тис.³⁰, причому їх можна віднести до актуалізованої лексики: вони часто вживаються в засобах масової інформації. На телебаченні, зокрема, не так давно ввели в широкий обіг привітання турецько-арабського похо-

²⁵ Детально про суспільно-політичну лексику російського походження див.: Васильєва Л.П. Общественно-политическая лексика русского происхождения в сербохорватском языке (послевоенный период) // Славянская филология. Вып.5. Ленинград, 1986. С.97–105.

²⁶ Д.Брозович заперечує існуючу серед деяких хорватських мовознавців думку про орієнталізми в хорватській мові як наслідок сербського впливу, стверджуючи, що ці запозичення є складовою частиною хорватського "мовного потенціалу" завдяки не лише боснійсько-герцеговинським письменникам хорватського походження, а й завдяки письменникам Славонії, Ліки, Далмації. Боснійсько-герцеговинські орієнталізми, на думку вченого, відрізняються від сербських значно більше, ніж думають нефахівці. Сербські орієнталізми, як вважає Д.Брозович, не можна прийняти ні в звуковій формі, ні за значенням. Як лінгвіст і діалектолог, він стверджує, що кількість і частота орієнталізмів у хорватських говорах Боснії й Герцеговини більша, ніж у сербських : Brozović D. Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika // Jezik. 1999. Br.1. S.15.

²⁷ Halilović S. Bosanski jezik. – Sarajevo: Baština, 1998. S.40.

²⁸ Isaković A. Rječnik bosanskoga jezika. Sarajevo, 1995. Isaković A. Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku. Wuppertal, 1993. Škaljić A. Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

²⁹ Обмежимося лише деякими прикладами, повний їх перелік містять словники. Див. виноску 28. Див. також далі приклади використання турцизмів у боснійській пресі.

³⁰ Smailović I. Muslimanska imena orijentalnog porijekla. – Sarajevo: Dom štampe, 1977.

дження *selam aleikum*. Поширення набув і вислів *šehit-martir*, що означає людину, яка загинула за віру – він наноситься на намогильну плиту перед прізвиськом померлого. За тематикою туризми охоплюють головні сфери функціонування цієї мови.

Аналіз мови періодичних видань СР Боснії і Герцеговини свідчить про те, що в попередні роки турцизми активно вживалися у різних функціональних стилях мовлення в боснійсько-герцеговинській реалізації сербсько-хорватської мови. Це була поширена особливість усного та писемного мовлення регіону, яка збереглася, незважаючи на спроби уніфікації в межах єдиного стандарту. Наприклад, у боснійських газетах 80-х років трапляються турцизми у статтях на такі теми: а) сільське господарство: *beričetna (žetva)*, *bášta*, *izbeharale (vöcke)*, *kàlemljēnje (vöca)*, *nađubrávānje*, *dūnumi (zēmlje)*, *āmbār*, *ergēla* та ін.; б) військові теми та полювання: *arsēnāl*, *bárut*, *karāula*, *karāvān*, *tábor*, *kūršum*, *tāne*, *sāčma*, *nišān*, *fūtīj*, *fišēklīja*, *jáarak*, *jāruga*, *jūrīš*, *čūtura*, *čēbād*, *(zaužimānje) būsija*, *(pronālažēnje stāzā i) böğāzā* та ін.; в) стан у промисловості, будівництві, господарстві, економіці та ін.: *cifra*, *tàrifnīk*, *verēsija*, *ālāt i alātnica*, *bōr*, *bōraks*, *kallaj*, *bākar*, *čēlik*, *tūč*, *čilimara i čilimi*, *ēkser*, *čāmovina*, *krēč*, *kātran*, *nēmār i dūnder*, *ortākluk*, а також *(plítak) džēp*, *javāšluk*, *čorsōkāk* та ін.; г) спорт: *šāh*, *matíratī*, *šāh-māt*, *majstōrluk*, *kājak*, *kārija* у лижному спорті, у футболі (*ūdarac) đōnom*, (*ūdarac) dūšmanski* тощо; д) судова практика: *hāpšēnje (kriminālācā)*, *hapšenīci*, *(lēžati u) hāpsu*, *pōhapsiti*, *hāpsāndžija* та ін.; е) історія й література, де турцизми використовувалися з метою показати орієнтальні традиції і надати мовленню місцевого колориту, наприклад: *čāršija*, *čāršīlija*, *mahāla*, *sōkāk*, *mināreti*, *dućāni*, *čēpēnci*, *ādeti*, *sēvdah*, *sīma*, *kādija*, *bēgluk*, *pašāluk* та ін.³¹ У публікаціях 90-х років частота вживання турцизмів помітно зросла: так, лише в десяти рядках уривку статті з газети “Ljiljan”(№101, 1994, с.13) зафіксовані такі реактивовані й актуалізовані останніми роками туризми: *ezan*, *muftijstvo(2)*, *džuma*, *namaz (2)*, *muftija*, *efendija*, *imam*, *iladž*, *daidža*.

Однією з характерних особливостей сучасної хорватської лексики є тенденція до реактивації після тривалої перерви значної кількості слів, у тому числі термінів. На думку сербських лінгвістів, такі слова є архаїзмами для хорватської мови³². Актуалізованими хорватськими словами є : *vōjārna*, *sātnīk*, *bōjnīk*, *prīčvni časnik*, *zēmljovīd*, *veleposlānīk*, а також: *rāvnatelj*, *ōpskrba*, *uvjerēnje* та ін. Ці лексичні одиниці на певний час були витіснені з обігу лексемами, притаманними сербському стандартові (*kāsārna*, *kapētān*, *mājōr*; *rēzērvni oficīr*; *horizont*, *ambāsādor*; *direktor*; *snabd(ij)évānje*, *ub(j)edēnje*). Зазначимо також, що, незважаючи на вплив сербського стандарту, в хорватських писемних джерелах та й в усному мовленні носіїв усе ж залишилися слова *zēmljopīs*, *bjēlokōst*, *tijēkom*, *podrijetlo*, *blāgdan* (серб. *geografija*, *slōnovača*, *u tōku*, *porēklo*, *prāznīk*)³³. З утворенням окремої держави на початку 90-х років в активний обіг хорватів повернулася низка слів з різних функціональних стилів мови, яка була виведена з нього на початку ХХ ст. хорватськими пуристами³⁴. Для них у той час

³¹ Про використання турцизмів у різних функціональних сферах див.: *Vajnović H.* O turcizmima u srpskohrvatskom jeziku sa sociolingvističkog stavovišta // Književni jezik. 1986. Br.2. S.141–147.

³² *Bugarski R.* Jezik od mira do rata. Beograd, 1995. S.134.

³³ На нашу думку, лексеми *blāgdan* і *prāznīk* розрізняються ще й стилістично, подібно, як в українській мові слова *вікенд* та *свято*.

³⁴ На початку ХХ ст. пуристичні тенденції не були новим мовним явищем в історії розвитку хорватської мови. Хорватські письменники, зокрема, П.Зоранич, Ф.Главинич, П.Ритер Витезович, у передмо-

єдиним мірилом відповідності лексеми нормі була її наявність у лексиці “народної мови”, тобто, в новоштокавських говірках³⁵. Тому мова на деякий час втратила багато важливих слів з різних функціональних сфер. Деякі з них на початку 90-х років ХХ ст. повернулися і відразу були прийняті носіями: *časnik*, *nàobrazba*, *veleposlanstvo*, *zástupnik* та інші. Деякі активізувалися раніше, в період існування єдиної, але завжди варіантної (незалежно від того, визнавався чи не визнавався цей факт у той чи інший період історії) сербсько-хорватської/хорватсько-сербської мови. Така доля спіткала, наприклад, слово *kòlodvòr*. Пуристи вважали неприпустимим його вживання, оскільки воно є калькою німецького *Bahnhof*, що з’явилася в хорватській мові за посередництвом угорської (*pálya**udvar*, *pálya* – полотно, *udvar* – двір). Однак слово залишалось серед активно вживаної лексики в хорватів протягом усього періоду існування спільної мови. Принагідно зазначимо, що серед слів, проти яких на початку ХХ ст. рішуче виступали пуристи, були й інші загальноновживані, які ніколи не виходили з активного обігу: *domóvnic*, *gradonáčelnik*, *imendān*, *pòbornik*, *predrásuda*, *prijestolonásljednik*, *pròsvjed*, *pùnómòć*, *ròđendān*, *stúpanj*, *stāvak*. Їх теж свого часу пуристи оцінили як неправильні та непотрібні³⁶.

У сучасній хорватській мові актуалізовані лексеми характеризуються функціональною активністю і свідчать про перегрупування її словникового складу. Головніми причинами цього явища, насамперед, є тенденція до відродження національної ідентичності, зміна мовних смаків та мода на вживання слів замість спільних з лексичними одиницями сербського стандарту або структурно близьких до них: *vòjārna:kàsārna*, *veleposlanik:ambàsador*; *òpskrba:snabd(ij)évānje*, *uvjerénje:ub(j)edénje*, *teritorij:teritorija*; повернення до активного вжитку слів разом з реаліями і поняттями, які вони позначають: *županija*, *župnik*, *zapovjednik*; розширення сфери стилістичного використання слів, які в сербсько-хорватській мові маркувалися як регіональні, діалектні, рідковживані, а в сучасній практиці, з огляду на посилену увагу суспільства до мови, активізувалися: *blāgdan*, *podrijétlo*, *zèmljovīd*; заміна одних запозичених слів іншими з метою дистанціюватися від сербського стандарту: *papir:hartija*, *remen:kaiš*, *kukac:insekt*; *spužva:sunđer*³⁷, *stroj:mašina*.

Швидкі зміни в житті Хорватії спричинили появу нових спонтанних утворень, передусім, іменників (використовуємо тут означення “спонтанні”, бо не відомо точно, коли і хто їх створив, де їх вперше вимовили чи написали, але тепер вони – загальновідомі). Типовий приклад цього – слово *bòjišnica* (простір на лінії фронту). Цієї лексеми не знаходимо в джерелах до 90-х років³⁸. Лексема створена останніми роками згідно за усіма законами творення слів у хорватському стандарті й прийнята носіями хорватської мови. Поява цього слова, без сумніву, зумовлена необхідністю називання актуального на той час поняття.

вах до своїх творів скаржилися на наслідки надмірного впливу латинської, італійської, турецької чи угорської мов.

³⁵ На початку цієї праці вже йшлося про непридатність новоштокавського фольклорного койне для обслуговування різних функціональних сфер мовлення (див. також: *Samardžija M. Puristička načela i kriteriji // Hrvatski jezik. D.4. Zagreb, 1998. S.60.*

³⁶ Ibid. S.61.

³⁷ Слова *kukac* і *spužva* для хорватського стандарту вважаємо, за Й.Силичем, запозиченнями. Див. про це: *Silić J. Hrvatski jezik kao sustav i kao standard // Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika. Zagreb, 1999. S.235–245.*

³⁸ Подає цю лексему зі значеннями 1) простір, де ведуться бої; 2) місце, де знаходиться лінія фронту, – Словник В.Анича (видання 1994 р.) (*Anić V. Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb, 1994. S.56.*)

Певні зрушення відбулися і в значеннях наявних у мові одиниць. Зокрема, в хорватській існує дві лексеми для називання поняття “ліжко”: *krevet* (власне новоштокавиці) та *postelja* (неновоштокавське слово)³⁹. Семантика слова *krevet* завжди була нейтральнішою, оскільки воно було загальноприйняте у стандартній мові. Лексема вживалась і тоді, коли йшлося про кількість лікарняних ліжок, і про кількість місць у готелях. Лексема *postelja* використовувалась переважно у випадку, коли йшлося про власне чи зручне ліжко вдома. Маючи певне стилістичне забарвлення, ця лексема ніколи не з’являлась у наведених значеннях. Однак останнім часом у хорватських туристичних проспектах все частіше натрапляємо на синтагми *jèndoposteljna* (*dvòposteljna*, *tròposteljna*) *sòba* (очевидно, так підкреслюється поняття зручності, яку мають надавати своїм гостям готелі). Це дає підстави констатувати, що відбуваються певні зрушення в хорватському стандарті стосовно більшого поширення неновоштокавських слів.

Через пуристичні тенденції початку ХХ ст. хорватська мова могла позбутися і багатьох кайкавських та чакавських слів, які лише певною мірою можна вважати внутрішньомовними запозиченнями, оскільки вони належать до діалектів, якими розмовляють хорвати. Ці лексичні одиниці сьогодні – невід’ємна частина їх лексичного багатства. Серед них *práh* мало бути змінене на *pràšina*, *čřkati* на *dřljati*, *hùškāč* на *podbèdāč*, *pòdrobno* на *pòtānko*, *pojedince*, *pòspān* на *drèmōvan*, *tjèdan* на *nèdjelja*, *sèdmica*. Пізніший розвиток мови засвідчив, що поза нормою залишилися лише їх частина: *àkoprem*, *cāpa*, *čřknja*, *dotèpūh*, *dròpina*, *làdūš*,⁴⁰ значна ж кількість кайкавізмів (*čřkati*, *hùškāč*, *hùškati*, *kúkas*, *pòdrobno*, *pòspān*, *prèuzètan*, *práh*, *tjèdan*) та чакавізмів (*klèsār*, *spūžva*) ввійшла до складу хорватського стандарту.

У сучасному хорватському мовознавстві чітко сформульоване положення щодо вживання запозичених слів⁴¹. Без зміни залишилися лише екзотизми й епоніми, а також слова “з високим ступенем засвоєння”⁴². Пуристичні тенденції звузили коло інтернаціоналізмів до незначної кількості: *analògija*, *demokràcija*, *èšěj*, *kritika*, *mājstor*, *òpera*, *politika*, *pseudònim*, *smòg*, *trànzistor*, *zènīt* та ін.⁴³ Натомість, сербські мовознавці не виступають проти запозичень і інтернаціоналізмів. Вважається, що вони сприяють міжнародній комунікації, збагачують лексичний склад сербської мови, тому мовознавцям, насамперед, треба вирішити проблему їх мовної адаптації⁴⁴.

³⁹ Katičić R. Načela standardnosti hrvatskoga jezika // Jezik. 1993. Br.5. S.178.

⁴⁰ Ця лексема доволі часто вживається у творах художньої літератури, і не лише кайкавськими авторами. Зафіксована вона й словником хорватської мови В.Анича: *Anič V. Rječnik hrvatskoga jezika...S.213.*

⁴¹ Ставлення до пуризму як до прояву мовної культури в сучасному хорватському мовознавстві чітко висловив Р.Катичич: “Пуризм не можна обійти, коли йдеться про мовну культуру. Без нього – як продовження рефлексу збереження мови, як начала впорядкованості й взаємозумовленості, вона [мовна культура] властиво неможлива. Тому пуризм у цьому сенсі та мовна культура властиво є синонімами” (*Katičić R. Načela standardnosti hrvatskoga jezika... S.178*).

⁴² *Samardžija M. Puristička načela i kriteriji... S.63.*

⁴³ Сербський лінгвіст Р.Бугарски щодо пуристичних тенденцій у сучасній хорватській термінології зазначає: “Наочний приклад шкідливості неправильного розуміння явища пуризму спостерігаємо в мовній дійсності Республіки Хорватії. Тут, крім утвердження новотворів в адміністрації, поспішають „похорватити” й цілі термінології різних галузей знань, що в очах декого, можливо, зміцнює почуття національної ідентичності і досягнутого державного суверенітету, однак, напевно, не сприяє бажаному ефективному входженню цієї країни в сучасні європейські та світові процеси”. *Бугарски Р. Стране речи данас: појам, употреба, ставови // О лексичким позајмљеницама. Суботица. 1996. С.23.*

⁴⁴ *Иричанин Г. Запажања у вези са неким лексичким, морфосинтаксичким и стилистичким структурама у савременом писаном и говорном језику // Научни састанак слависта у Вукове дане. 1996. Кн.25/2. С.419–425. Бугарски Р. Стране речи данас: појам, употреба, ставови... С.17–25. Брборић Б. Однос према туђицама: с мером али без аверзије // О лексичким позајмљеницама. Суботица. 1996. С.27–49.*

Слід зазначити, що в хорватській мові серед багатьох успішних траплялися й невдалі спроби замінити деякі з уживаних тепер інтернаціоналізмів власними словами: *hèktār* на *stòrina*, *kilòmetar* на *mjerètina*, *lokomotíva* на *sàmovòz*, *mòtòr* на *sàtokret*, *màgnēt* на *gvòzdotēg*, *parfumèrija* на *mìrisnica*, *sònēt* на *zvučnòpòjka* та ін. І все ж серед інтернаціоналізмів існує низка слів, які в хорватському стандарті були витіснені лексикою на місцевому мовному матеріалі: *èfikasan* – *djèlotvòran*, *ùnifòrma* – *òdora*, *èfektan* – *učìnkòvit*, *sòrta* – *vřsta*, *apotéka* – *ljèkārna*, *fàbrika* – *tvòrnica* та ін.

У хорватській нормі керуються правилом: якщо для запозичення існує хорватський відповідник, значення якого повністю збігається зі значенням запозиченого слова, то “хорватський стандарт перевагу в комунікації надає хорватській лексемі”⁴⁵: *dopùstiti*, а не *dozvòliti*, *júha*, а не *sùpa*, *nàdzvučan*, а не *supersòničan*, *nèznalica*, а не *nèvježa*, *súsjed*, а не *kòmšija*, *vjeròdājnica*, а не *akreditív*, *putòvnica*, а не *pàsoš*, *tòpnìštvo*, а не *ariljèrija*, *bòjnik*, а не *màjòr*; *sàtnik*, а не *kapètān*, *povjerénstvo*, а не *komisija*, *jámstvo*, а не *garàncija*, *ràvnatelj*, а не *dìrektor*, *srèdišnjī* а не *cènrālñī*, *srèdišnjica*, а не *centrāla* і т.д. Лексеми *dozvòliti*, *sùpa*, *supersòničan*, *nèvježa*, *kòmšija*, *akreditív*, *pàsoš*, *ariljèrija*, *màjòr*, *kapètān*, *komisija*, *garàncija*, *dìrektor*, *cènrālñī*, *centrāla* носії хорватської мови вважають сербізмами, а їх уживання в мові пояснюють сербським впливом. Однак у випадках, коли обсяг змісту чи конотативне значення запозиченого слова є ширшим (вужчим) від обсягу змісту хорватської лексеми, то, залежно від контексту, вживаються обидві лексеми. До таких віднесемо *àutor* і *pìsac*, *čòrba* і *júha*, *òbmana* і *prijévara*, *prìmitīvan* і *prvotan*.

Характерною рисою боснійської мови є те, що окремі пари слів, які в сербській і хорватській мовах мають одне й те ж значення, проте в цих стандартах диференціюються і протиставляються за певними зовнішніми показниками, в боснійській семантично диференціюються в словосполученнях, при цьому вживається як одна, так і друга лексема. У такому вигляді вони є характерними для мовної практики босняків і мають різні синтагматичні зв'язки відповідно до контексту: *čìstòta* (*sřila*) – *čìstòća* (*ùlicē*), *ùtrka* (*třka s ciljem*) – *třka* (*ùopće*), *òkolica* (*geograf.*) – *òkolina* (*sociol.*), *jèzičkī* (*lingv.*) – *jèzičñī* (*anatom.*), *mètālskī* (*ràdnik*) – *mètālñī* (*čāvaò*), *hrìšćanin* (*pravoslāvac*) – *křšćanin* (*kàtolik*) та ін. Із цими значеннями вони стали ознакою норми⁴⁶. Низка інших слів, які в сербському і хорватському стандартах протиставляються за певними показниками, в боснійському уживається паралельно як синоніми. Проте зазначимо, що в даний час, порівняно з періодом існування боснійсько-герцеговинського варіанту сербсько-хорватської мови, частіше використовуються слова та форми, характерні попередньо для загребського варіанту⁴⁷.

⁴⁵ Samardžija M. Puristička načela i kriteriji... S.63.

⁴⁶ Вживаючись у мовній практиці сербів і хорватів, ці пари служать для диференціації їхніх мовних стандартів. Порівн. і серб. *jezički* і хорв. *jezični* зі значенням “мовний” (*Brodnjak V. Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika. Zagreb, 1992.*)

⁴⁷ Уважаємо, що це відбувається з огляду на те, що раніше (подекуди й усупереч мовним традиціям) перевага у вживанні надавалася лексичним засобам з белградського варіанту мови, а не з загребського. Це зазначено в низці статей. Зокрема, поет і філолог Мак Диздар 1970 р. в статті “Примітки на берегах книжки про мову й стосовно мови” висловився про це так: у Боснії та Герцеговині дедалі більше поширюється мова східного зразка, витісняючи старі боснійські вирази. Він, зокрема, зазначив: “Ми більше не можемо розв'язувати “*križaljke*” (кросворди – звичне для цих теренів слово), а лише “*ukrštenice*” (серб. слово), не можемо палити “*žarulje*” (лампочки – звичне для регіону слово), а лише “*sijalice*” (серб. слово)” (*Dizdar M. Marginalije o jeziku i oko njega // Život. 1970. Br.11/12. S.109–120*). Подібні аргументи висунув і Алія Ісакович, відомий мусульманський письменник і громадський діяч, який констатував: “Яка свобода й рівноправність варіантів? Очевидно, що ми маємо *Скупшину* Боснії та Герцеговини, а не *Сабор* (хоча ми навіть у

Актуалізованими в сучасній боснійській мові є слова з ієкавським рефлексом давнього звука “ѣ”, який сьогодні поширився на нелітературні за попередньою нормою форми *ògrjev, prijédlog, grjěška, grjehòta, sprječávati, strjèlica* (донедавна в них використовувався екавський рефлекс, ієкавський у них вважався ненормативним)⁴⁸. Однак у цих словах як нормативні й надалі співіснують форми з екавським рефлексом. За правописом 1996 р., правильними у вживанні є форми *srjedina* і *sredina*, *vrjèmena* і *vrèmena*, *grjěšnik* і *grěšnik*. Автор цього видання мотивує цей факт різною вимовою цих слів носіями боснійської мови. Така різна вимова, відповідно, зумовлена з неоднорідністю цього рефлексу у народних боснійських говірках⁴⁹.

Проте в боснійській моделі варіантного вживання, на нашу думку, існують випадки, коли питання вибору варіантів завдає проблем навіть носіям мови. Це свідчить про необхідність утвердження чіткої норми. Серед таких пар – дублети, які різняться лише синонімічними словотворчими моделями штокавської діасистеми або мають незначні звукові відмінності, наприклад: *òpćī : òpštī, takóder : takóde, prijénos : prénos; afirmirati : afirmisati* та ін. На феномен таких варіантів у боснійській реалізації вчені вже звертали увагу⁵⁰, однак жодному дублету з пари переваги не надавали, зважаючи на лабільність сербсько-хорватської норми. Однак після того, як боснійська мова успадкувала таку норму, в ній повинні з’явитись певні зміни. Курс на дотримання традицій вживання, властивих регіонові, який змінив попередню політику вільної циркуляції мовних засобів, невластивих для нього, усього за десятиріччя відобразився на слововживанні. Це засвідчує зіставлення результатів анкетування вчителів-словесників середніх шкіл м. Сараєва, проведене наприкінці 80-х років Інститутом вивчення мови, з фактами аналізу сучасної боснійської преси, виконаним працівниками цього ж Інституту. Більшість учителів (за національністю босняків) наприкінці 80-х стверджувала, що для них вибір для використання слів з дублетних пар несуттєвий. Однак серед форм з протиставленням *št/ć (òpštī/òpćī)* семеро з десяти учителів відповіли, що для них типовішою є форма на *št*, хоча й друга допустима*. Аналогічні випадки більш частоти вживання форм сербського зразка простежувалися щодо інших варіантів у парах слів.

Узагалі саме співвідношення *ć/št* у сучасних літературних формах слів – це на сьогодні не до кінця з’ясований факт сучасної боснійської норми. Донедавна в Боснії і Герцеговині переважав церковнослов’янський рефлекс *t+j=št*, властивий сербському стандартіві. Для розмовної мови, згідно зі звуковими законами, був характерним рефлекс *t+j=ć*⁵¹.

середні віки мали *сабори* (зібрання) навіть серед шахтарів та ін.), маємо Академію “*nauka*” (наук) та мистецтв, а не “*znanosti*” (*znanost* – відповідник до слова *nauka*), “Визволення” є “*organ*” (орган), а не “*glasilo*” (*glasilo* – відповідник до слова *organ*), а наш “*Univerzitet*” (університет) не є “*Sveučilište*” (*sveučilište* – відповідник до слова *univerzitet*) (Isaković A. Varijante na popravnom ispitu // *Život*. 1970. Br.11/12. S.54–71). Однак, усе ж вважаємо, що власне в цій республіці найповніше реалізувалася ідея спільної сербсько-хорватської мови, яку використовували різні нації й народності, і в якій, окрім зазначених турцизмів, функціонували також елементи, однаково характерні як для сербського, так і для хорватського варіантів.

⁴⁸ Halilović S. *Pravopis bosanskog jezika*. Sarajevo, 1996. S.125.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Rječnik terminoloških višestrukosti. – Sarajevo, 1979.

* Використано дані анкет інституту.

⁵¹ Maretić T. *Gramatika*. Zagreb, 1974. S.102. Про це переконливо свідчить факт частоти вживання окремих лексем і час їхньої появи в мові. Зокрема, у словнику боснійської мови зазначено, що слово *òpćina* вперше зафіксовано 1635 р., а *òpština* – лише 1935 (Isaković A. Rječnik bosanskoga jezika...). Правописний словник і далі рекомендує вживати обидва дублети (Halilović S. *Pravopis bosanskog jezika*. Sarajevo, 1996).

Як бачимо, інноваційні процеси в лексиці трьох досліджуваних мов – сербської, хорватської, боснійської – свідчать про тісний зв'язок з позамовними – суспільно-політичними, соціальними та іншими змінами, які позначилися на переміщенні лексики з периферії в центр та з центру в периферію, яке, вважаємо, триватиме й далі. У досліджуваних мовах зафіксоване інтенсивне поповнення лексико-семантичної системи актуалізованими словами, які не належали сербсько-хорватському стандарту. На добір лексичних засобів впливає рівень національної свідомості, формування нових літературних норм, зміна чи повернення мовних уподобань, мода на ту чи іншу лексику. Зокрема, для мовної практики хорватів характерна актуалізація лексичних одиниць, що виникли на основі власних ресурсів мови і підтримуються хорватською мовною традицією. Сербська ж залишається і далі відкритою для запозичень. Боснійська мова переживає момент становлення лексичної норми, допускаючи дублетні можливості вживання.

**DYNAMIC PROCESSES IN SERBIAN, CROATIAN
AND BOSNIAN LEXIS (VOCABULARY)
in the end of the XXth and the beginning of the XXIth c.**

Lyudmyla VASYLYEVA

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology*

The article deals with innovative processes connected with extralinguistic and sociolinguistic factors. They are analysed on the level of standard form of the language and compared with tendencies existed in Serbian and Croatian standard language.

Key words: Serbian, Croatian, Bosnian lexis (vocabulary), extralinguistic factors, sociolinguistic factors, Standard form of a language.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2005
Прийнята до друку 17.06.2005